

(Apis, Attys, Isis-Fortuna, Africa — total 4 reprezentări). În continuare materialul este împărțit în următoarele 3 categorii: *Ființe umane* (10 piese), *Animale* (5 piese), *Plastica decorativă* (54 piese).

Descrierile pieselor sînt concise, fără a fi lapidare, prevăzute cu toate elementele necesare (loc de proveniență, locul de producere, starea de conservare, dimensiuni, date); ele sînt urmate, de cele mai multe ori, de analogiile cunoscute din literatura de specialitate și, unde este cazul, de bibliografie. O singură adăugire avem de făcut în această privință: din descrierea piesei cu nr. 66 (Bacchus) lipsește cu totul pantera de la picioarele divinității, animal care se observă foarte bine în fotografie.

În privința identificărilor divinităților și personajelor redade în statuetele de bronz prezentate, considerăm că sînt exacte, iar semnul întrebării adăugat uneori între paranteze indică prudența autorului acolo unde era nevoie. Sub titlul de ipoteză, propunem în două cazuri alte identificări decît cele ale autorului: statueta prezentată sub numărul 67, identificată de autor cu Bacchus, ni se pare că îl reprezintă pe Hercule copil, iar statueta cu nr. 94, care reprezintă, după părerea autorului un păstor, ar putea fi Bacchus-Dionysos.

Din prezentarea bronzurilor figurate cu reprezentări de divinități, merită reținut faptul că cele mai multe — 37 — îi aparțin lui Mercur.

În legătură cu clasificarea pieselor se ridică următoarea problemă: pe ce bază sînt încadrate unele reprezentări de divinități în primele trei părți ale catalogului, iar altele în

rîndul plasticii decorative? Aceasta pentru că, pe de o parte, în cazul statuetelor lui Mars (nr. 10), Mercur (nr. 25), Fortuna (nr. 87), Victoria (nr. 88, 89), Attys (nr. 91) — încadrate la reprezentările de divinități — se menționează că au servit drept aplici, elemente decorative, iar pe de altă parte, plastica decorativă prezentată la sfîrșitul catalogului înglobează și cîteva reprezentări de divinități (Apollo, Minerva, Mercur, Amor, Victoria, Serapis, Hercule etc.). Bustul lui Serapis (nr. 117 — plastică decorativă) de pildă, nu diferă ca mod de prezentare — soclu conic — de statueta redîndu-l pe Mercur (nr. 31 — zei și zeițe). Insuși autorul prezintă posibilitatea ca unele reprezentări de divinități încadrate la plastica decorativă să fi avut un rol în cadrul cultului, în *lararium*-ul domestic (nr. 117) sau să fi servit ca element decorativ pe un *obiect de cult* (nr. 116). Din aceste motive ar fi fost poate mai nimerită prezentarea laolaltă, într-o singură categorie, a tuturor imaginilor de divinități, diferențierea între ceea ce aparține cultului și ceea ce are simplu rol decorativ fiind foarte greu de realizat.

Volumul este frumos ilustrat prin fotografiile tuturor pieselor analizate; menționarea scării la care sînt reproduse bronzurile este foarte binevenită. Regretăm lipsa unei hărți cu localitățile pomenite în lucrare.

Catalogul bronzurilor figurate rămîne din Muzeul național din Belgrad, alcătuit cu îngrijire, pricepere și o bună documentare, constituie o lucrare utilă tuturor acelor care studiază bronzurile, arta sau religia romană.

Mihai Bărbulescu

Konrad Kraft, *Das System der kaiserlichen Münzprägungen in Kleinasien. Materialien und Entwürfe*, Berlin, 1972, în seria *Istambuler Forschungen*, editată de Institutul arheologic german, Secția Istanbul, vol. 29, 221 p., 117 planșe și 24 de hărți.

Lucrarea, ce constituie opera capitală a lui K. Kraft, deși predată pentru tipar după moartea autorului, n-a necesitat rectificări

ulterioare, studiul fiind încheiat, după cum precizează Helga Gesche în *Nota introductivă*. Autorul n-a avut totuși pretenția exhaustivi-

tății și a definitivului, dovadă termenul de „Kartenskizzen”, folosit pentru hărțile pe care sînt consemnate grafic datele rezultate din studierea unui imens și variat material; anumite afirmații din capitoul III, *Rezultate și posibilități*, arată, de asemenea, clar, că autorul era conștient că unele dintre constatările desprinse de el constituie doar un punct de plecare în rezolvarea multilelor probleme nelămurite din istoria monetărilor ce au funcționat în Asia Mică în secolele II—III e.n.

Studiul este divizat în trei capitole: I. *Fenomenul utilizării aceluiași avers pentru mai multe reversuri* (= Stempelkoppelung). Făcînd un scurt istoric al problemei, K. Kraft arată că pînă în 1935 n-au fost semnalate în literatură decît 27 de cazuri cînd același avers (datînd de la Hadrian pînă la Saloninus) a fost asociat cu reversuri caracteristice pentru diferite orașe. Pe baza unui studiu comparativ al emisiunilor orașelor din Asia Mică, autorul stabilește 373 de cazuri în care același avers este asociat cu reversul emisiunilor mai multor orașe. Aceste monede provin din: 123 de localități situate în provincia Asia; 109 din Pisidia, Lycia, Pamphylia, Laconia și Cilicia; 12 din Bithynia, Paphlagonia și Pontus. Analizînd eazuzele acestui fenomen atît de masiv reprezentat, K. Kraft ajunge la concluzia că o singură monetărie a trebuit să deservească cîteva orașe, căci altfel n-ar fi fost posibilă folosirea aceluiași avers în mai multe centre. Reutilizarea ștanței era determinată de gradul de uzură, care, la rîndul său, era direct proporțională cu cantitatea de monede bătute. Pentru orașele cu emisiuni bogate, autorul admite uzarea ștanțelor, așa încît numai un număr redus a ajuns să fie folosit pentru alte orașe. Ștanțele comune sînt mai frecvent utilizate pentru emisiunile orașelor mici și pentru medalioane în general.

Reproducerile excelente ale monedelor ne dau posibilitatea unei verificări a constatărilor, dar numai parțial, deoarece pe cele 117 planșe nu sînt expuse toate piesele studiate de autor. Dintre cele verificabile, relevăm cîteva cazuri evident greșit încadrate în categoria monedelor emise cu aceeași ștanță de avers. În seria monedelor 67 a — 67 h de pe pl. 9, autorul pornește de la faptul că ele

prezintă aceeași greșeală în ștanță, pe ceafă; dar se pot constata mai multe ștanțe: 1. folosită pentru 67 b și e (una dintre șuvițele de păr închide o suprafață circulară); 2. pentru 67 a, c și d (buclele de pe ceafă sînt ușor ondulate); 3. pentru 67 f (una din șuvițele de păr e răsucită ca un cîrlig, iar lîngă ceafă, un semn în formă de T culcat); 4. pentru 67 g (una din bucle are formă de semilună; lîngă ceafă, un semn asemănător cu λ); 5. pentru 67 h (șuvițele de păr sînt drepte, iar lîngă ceafă un semn asemănător cu ε). În loc de o ștanță de avers, comună pentru opt orașe, avem deci 5 ștanțe, din care trei sînt reproduse o singură dată (67 f, g și h), una de două ori (67 b și e) și una de trei ori (67 a, c și d). Prezența aceleiași greșeli în cinci ștanțe diferite se datorește unui motiv pe care nu-l putem deduce. Chiar dacă ștanțele diferă prin unele detalii, e sigur că provin din același atelier. În seria monedelor 40 a—h de pe pl. 81, 40 f e încadrat greșit, căci pe această piesă *taenia* ce leagă cununa de lauri are altă formă iar, pe spațiul dintre zale și draperia mantalei, există două linii încrucișate și o globulă, spre deosebire de celelalte monede unde se găsesc numai două linii încrucișate. Piesele reproduse pe pl. 117, 13 a-b, diferă prin maniera de redare a *taeniei*: pe 13 a ea se termină căzînd ondulat spre marginea monedei; pe 13 b, e răsucită spre gît, închizînd o suprafață circulară. Nici poziția literei T din legendă nu este aceeași față de ochi pe cele două monede. Deosebiri se constată și pe următoarele aversuri: pl. 13, 27 a, aa și b; pl. 15, 47 a-b; pl. 35, 50 a-e; pl. 45, 52 a-c și altele. Dacă timpul i-ar fi îngăduit o revizuire a pieselor, e sigur că autorul ar fi rectificat aceste erori în clasificare, explicabile la o primă analiză a unui material imens. Toate acestea nu diminuează întru nimic valabilitatea constatărilor lui K. Kraft, chiar dacă au fost semnalate mai multe dintre combinații ale cîte unei ștanțe de avers cu diferite reversuri decît existau în materialul studiat; minusul ivit astfel ar putea fi compensat de alte rezultate din cercetări exhaustive.

Spre deosebire de studiile anterioare unde s-au avut în vedere numai împerechieri de

ștanțe sincronice în emisiunile mai multor orașe, K. Kraft arată că legăturile dintre orașele avînd un atelier „ambulatoriu” comun au durat adesea mai multe decenii și sfera de activitate a unui asemenea atelier s-a extins uneori pe distanțe de 60, 100, 200, 300 sau chiar 400 km dincolo de granițele unei provincii. În atare condiții, un număr mic de ateliere reușea să deservească regiuni destul de mari. Regiunea pentru care lucra un atelier poate fi stabilită desigur în primul rînd pe baza ștanței comune, dar, după cum relevă K. Kraft, prezența unor ștanțe comune nu este obligatorie, studiul stilistic putînd să fie hotărîtor în delimitarea granițelor în care își exercitau activitatea diferitele ateliere. Aceste granițe nu rămneau însă constante, căci se întîmpla ca unele orașe să primească, într-o anumită perioadă, meșteri dintr-un centru, iar apoi, din altul.

Capitolul al II-lea, intitulat *Ateliere și aria lor de livrare*, cuprinde următoarele părți: A. Provincia Asia; B. Nord-estul Asiei Mici; C. Sud-estul Asiei Mici și D. Adaos la lista „Stempelkoppelungen”. Urmărind centrele de livrare, K. Kraft a studiat îndeosebi materialul foarte bogat provenit, în perioada de la Septimius Severus pînă la Gallienus, din vestul Asiei Mici, unde autorul distinge existența a patru regiuni mari, deservite de cite un atelier cu activitate intensă și mai multe ateliere mici. Analizele făcute pentru celelalte regiuni și perioade autorul le considera doar ca prime schițe sumare. El precizează că fixarea localității de funcționare a monetărilor e convențională, dat fiind că pentru unele dintre ele trebuie să presupunem că nu-și desfășurau activitatea într-un centru permanent, ci mai degrabă mutîndu-se dintr-un oraș într-altul. Cea mai mare parte a capitolului II este acordată unui studiu cronologic detaliat al emisiunilor la care cite un avers a fost asociat cu mai multe reversuri.

Capitolul al III-lea, *Rezultate și posibilități*. Contrar părerilor formulate anterior K. Kraft arată că în Asia Mică n-au funcționat citeva sute de monetării, ci doar un număr redus, desfășurîndu-și activitatea în fiecare oraș numai într-o perioadă limitată. Durata de funcționare a fiecărui atelier diferă de la

caz la caz. După părerea lui K. Kraft, într-un atelier lucrau de obicei 1—2 gravori și personalul auxiliar. Această constatare nefiind documentată prin analiza emisiunilor unui oraș într-un singur an și fiind în contradicție cu necesitatea permanentă a înlocuirii ștanțelor din cauza uzării lor rapide, nu ni se pare convingătoare (vezi E. Babelon, *Traité...*, I, 1, Paris, 1901, 866).

Faptul că gravorii se deplasau dintr-un oraș într-altul nu justifică părerea autorului că monetările erau particulare. Emiterea monedelor era un privilegiu al provinciei, respectiv al orașului, care exercita controlul și garanta greutatea și calitatea metalului (E. Babelon, *op. cit.*, 832—872; H. Mattingly, *Roman Coins, From the Earliest Times to the Fall of the Western Empire*, Londra, 1967, p. 193—194), așa încît trebuie să admitem că acei gravori erau plătiți de orașe pentru executarea comenzilor.

Cu privire la finanțarea unora din aceste comenzi de către cetățenii bogați, nu există nici o dovadă; în numeroasele inscripții, unde sînt elogiați cei care au donat diferite sume pentru scopuri publice, nu este menționată nici o donație pentru emiterea de monede (M. Rostovtzeff, *Gesellschaft und Wirtschaft im Römischen Kaiserreich*, I, p. 125, 155, 165, 227, 286, 296, 298, 327, 346; II, p. 161, 289, 329, 355).

Pare plauzibilă constatarea lui K. Kraft că deplasarea gravorilor constituia o soluție mult mai simplă decît transportarea metalului monetizat, care ar fi necesitat o escortă specială, ce putea fi asigurată numai pe baza dispoziției guvernatorului provinciei. În condițiile deplasării personalului, materialul brut era pus firește la dispoziție de fiecare localitate. Dealtfel, după cum arată autorul, în caz de forță majoră, orașele încredințau emiterea de monede unor meșteri care nu erau gravori de profesie, ci lucrau probabil doar într-o meserie înrudită; de aceea se găsesc monede de un stil ce nu poate fi inserat în stilul marilor ateliere.

Pentru localizarea diferitelor orașe neidentificate pe teren, studiul stilului și al regiunii de livrare poate duce la rezultate interesante. Pe baza unor considerente de

acest ordin, K. Kraft formulează, de exemplu, părerea că Akkilaion trebuie căutat la sud de Midalon și nu la est, mai precis, la vest de linia Sebaste-Lysias-Apameia, aproape de Trapezopolis și Aphrodisias.

Metoda analizei stilistice deschide perspective noi și în alte direcții: ea permite distingerea monedelor provenite din orașe cu același nume prin fixarea regiunii de proveniență.

Studiul monedelor cu aversul folosit în mai multe orașe — chiar dacă fenomenul „Stempelkoppelungen” era mai rar în alte părți ale imperiului decât în Asia Mică — poate duce la constatări interesante și pentru provinciile dunărene, având în vedere că se găsesc ștanțe comune pentru Marcianopolis, Odessos și Tomis, iar pentru monedele emise în sec. III e.n., timp de 11 ani, la nordul Dunării

de Jos, metoda de studiere comparativ-stilistică a emisiunilor mai multor orașe din această regiune geografică va da posibilitatea de a rezolva definitiv problema originii gravorilor care au lucrat ștanțele necesare pentru aceste serii. Pe baza celor demonstrate de K. Kraft, putem considera confirmată teza emisă de B. Pick că emiterea nominalelor cu legenda PROVINCIA DACIA; AN... a avut loc pe teritoriul provinciei Dacia.

Catalogul monedelor (reproduse pe planșele 1—117) fiind întocmit foarte minuțios — pentru fiecare monedă se precizează orașul emitent, legenda aversului, tipul și legenda reversului, colecția din care face parte (nr. de inventar) și bibliografia —, poate fi utilizat pentru determinări de monede provenite din regiunile studiate de K. Kraft.

Iudita Winkler

Graur, Al., *Nume de locuri*, Editura științifică, București, 1972, 222 pagini.

Tomul cuprinde următoarele capitole: I, Introducere, II, Nume de țări și regiuni, nume de continente, III, Nume de ape și forme de relief. Puncte cardinale; IV, Nume de populații; VII, Deplasări de sens; VIII, Expresii, proverbe, zicători; IX, Observații gramaticale; X, Pronunțare și scriere. Cartea se încheie cu un indice de nume de locuri și nume comune create pe bază de toponimice.

Redactată în temeiul unui vast material informativ, lucrarea acad. Al. Graur este de un real folos nu numai pentru lingviști și geografi, dar și pentru istorici.

Înțelegerea sensului cuvintelor care s-au împus ca toponimice este de natură să ofere indicii semnificative asupra istoriei ținuturilor sau a locurilor respective. Uneori, toponimicele ne ajută la definirea unor fenomene istorice care nu și-au găsit un ecou în izvoarele literare. Alteori, prin mijlocirea lor putem să ne facem o idee mai clară asupra particularităților geografice și istorice ale locurilor. Exemplele date de autor sînt cit se poate de ilustrative. Astfel, satul Bala din Mehedinți nu înseamnă „dihanie”, cum se credea pînă

de curînd, ci *alba* (de la slavul *beala*) (p. 10), iar G. Vislan, datorită toponimiei, a putut reconstitui „aria de răspîndire, în țara noastră, a trei animale dispărute astăzi: bourul, zimbrul, brebul” (p. 11). În aceeași ordine de idei merită să ne oprim o clipă asupra semnificației numelui satului Ostrov¹, din colțul de sud-vest al Dobrogei. El este situat pe malul drept al Dunării². Întrucît numele lui înseamnă insulă sîntem îndrituiți a crede că — în vechime — vatra satului se afla într-una din insulele dunărene din apropiere, poate chiar în Ostrovul Păciului lui Soare³.

¹ În vremea stăpînirii turcești era numit și Adakioi (satul insulei).

² În fapt, este situat pe un braț al Dunării numit Ostrov, evident, după numele satului.

³ Din investigațiile arheologice rezultă că singura insulă din apropiere, locuită în vechime, era Păciul lui Soare (cf. Petre Diaconu și Dumitru Vlceanu, *Păciul lui Soare*, I București, 1972). În măsura în care locuitorii de la Păciul lui Soare s-au mutat pe malul drept, la Ostrov, avem dreptul să susținem că aceasta s-a întîmplat în veacul al XV-lea, deoarece atunci încetează și viețuirea din insula Păciul lui Soare.